

Тетяна Вавринюк

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.

Автор понад 60 наукових та навчально-методичних праць. У колі інтересів Тетяни Іванівни – проблеми загального мовознавства, стилістики, комунікативної лінгвістики. Чимало публікацій присвячено особливостям функціонування мовних одиниць у текстах різних стилів. А її дослідження української народної казки увінчалися не лише виходом з друку низки статей, у яких розкривається лінгво-стилістична специфіка цього фольклорного жанру, а й успішним захистом дисертації.

Нова стаття презентує ще один аспект лінгвістичного аналізу української народної казки.

Особливості мови української народної казки

У структурі розповідного стилю функціонально вирізняється казка як жанр фольклорно-етнографічного характеру. Своєрідність казки виявляється насамперед на рівні її мовного оформлення: у використанні лексичних засобів, фразеології, в особливостях синтаксичної організації фрази тощо. Спеціальна композиційно-стилістична побудова створює феномен казки – здатність швидкої фіксації в пам'яті слухача, який надалі може відтворити казковий текст у своїй інтерпретації, тобто стати оповідачем-казкарем.

Поширюючись у своїх варіантах, казка, з одного боку, «переселяє» діалектизми з регіону в регіон, а з другого – відшліфовує мовні засоби, унаслідок чого нейтралізуються діалектні елементи. Збережені в тексті казки діалектизми стають не просто відбитком місця народження казки чи її побутування, вони є стилістичним засобом, як це спостерігається у творах художньої літератури.

Лексичний та фразеологічний масив українських народних казок складають загальноновживані слова і вирази. Поряд із стилістично виправданими архаїзмами та діалектизмами в деяких казках ми бачимо осучаснення лексики. Це ще раз підтверджує думку, що казка відбиває діалектику життя, макросвіт оповідача-казкаря. Наприклад:

Виходить до його ад'ютант надвір, питається діда.

– За чим ти прийшов? («Ох»).

А лікарня була під горою. Тут були всілякі мінеральні води, купелі. («Про бідного хлопця і чарівний перстень»).

Вийняв з-під подушки маленького млиночка, на якому в панських хатах кофе мелють, й віддав хлопцеві («Про бідного чоловіка і воронячого царя»).

Радіо передає, що ціла столиця співає («Цар дикого лісу»).

Взяв хлопець повну шапку грошей, взяв з собою банкову книжку: грошей по ній дістане там, де тільки буде потреба (там же).

Відразу подзвонили телефоном до головного міністра... («Про гору, що верхом сягала неба»).

Природа функціонування казки зумовила синтаксичне засвоєння нею усномовних засобів емоційного впливу на слухача поряд із засобами народнопоетичними. Характерним є вживання постійних прикметникових означень-епітетів, властивих і для інших фольклорних жанрів. Наприклад:

Уходять вони до нього в дім, сідають за столи тисовії, за скатерті шовковії та почали пити й гуляти («Іван Богданець»).

І беруть його за білі руки, ведуть його у будинок й цілують в уста («Казка про Солов'я-розбійника і про сліпого царевича»).

Він живе на битому полі, їздить на сивому коні, називається Поланином («Казка про королеву Катерину»).

Крім того, мова казкової розповіді багата на власне казкові означення-епітети, які разом з формульними висловленнями героїв казки складають особливу жанрову фразеологію.

Метафори у тексті казки мають здебільшого ідіоматичний характер, що є типовим явищем для

загальнонародного мовлення. Наприклад:

– Найшла на нашого царя чужа земля, не може цар сам одбитися, а виклика богатира, щоб його царство одвоював, його дочку забрав і його до смерті догодував («Нещасний Данило»).

Доти ловив вовчик рибу, поки хвіст так і прикипів в ополонці!.. («Лисичка-сестричка і вовк-панібрат»).

Зараз покотив те яблучко: явились напитки й наїдки, і три музиканти ріжуть («Іван-царевич і красна дівця-ясна зірниця»).

Поширеним засобом образності у казці є порівняння, які також є відбитком уснорозмовної стихії, а в основі своїй тяжіють до ідіоматичних висловів. Наприклад:

А мороз надворі такий, що аж шкварчить! («Лисичка-сестричка і вовк-панібрат»).

Полетів, як стріла, просто до столиці («Петро і меч-гартованець»).

Заскавчав, як скажений пес («Мудрий Іванко»).

Засобом експресії, підсиленням вияву ознаки виступають частки та означальні займенники:

Цар аж рота роззявив, так зачудувався («Про кам'яну державу»).

Прокидається Іван-царенко – аж такі рушники, що він ще й не бачив таких зроду! («Царівна-жаба»).

Аж поторопіли всі – така гарна! (Там же).

Досить часто описові формули увиразнюються такою стилістичною фігурою, як повтор. В окремих випадках повтор відображає стан підвищеного емоційного реагування на якісь явища чи предмети.

Повторюваними можуть бути присудки, підмети, обставини. Наприклад:

Сидить сердешний Телесик, – от-от явір упаде, от-от доведеться пропасти! («Телесик»).

Приходить до Бога та приставився таким бідним, таким бідним, що ще гіршим, ніж був («Бідний вовк»).

От прийшла да за дитину, сіла, годує да гірко, гірко плаче!

(«Казка про гоніння мачухи»).

У таких конструкціях повтори посилюють якісну характеристику предмета чи явища і відіграють важливу смислову роль в описових формулах. Найчастіше повтор у контексті казки вказує на тривалість чи багаторазовість якоїсь дії. Наприклад:

Бились, бились, три дні бились («Ілля Муромець і Соловей-розбойник»).

Плакала-плакала, кривавими сльозами плакала... («Царівна-жаба»).

Оддирав-оддирав та й зав'яз зубами, та ніяк і не вирве. Сіпав, сіпав – ні!

(«Солом'яний бичок»).

Більшої виразності набуває повтор при його ускладненні словотворчими, прикладковими або синонімічними компонентами. Наприклад:

Ну вже говорили, говорили там вони, говорили-радилися, а далі ото вже й до весілля стали споряджаться («Залізний вовк»).

Ходять-блудять по хаші, а вийти з неї не можуть («Про гору, що верхом сягала неба»).

Добре його сама набила-налупила і вивела за ворота (там же).

Як бачимо, мова казки відзначається емоційністю та експресивністю. Адже в розповіді логічний аспект говоріння нерідко поступається місцем аспекту емоційно-експресивному. У цьому плані казкова розповідь максимально наближається до усного загальнонародного мовлення.

У казці експресивність та емоційність своє матеріальне вираження знаходять також у просодичних засобах, як-от: А він іще як заревів по-звіриному, так ті р-р-р-а-а-чки розбіглися хто куди попав... («Ілля Муромець і Соловей-розбойник»).

Приходять до його дому, ввійшли в його двір, під таке залізне склепіння, а воно, це склепіння – р-раз, і закрило їх («Іван-мужичий син»).

Найбільш емоційне навантаження у казковій розповіді мають вигуки та звуконаслідувальні слова – невід'ємні компоненти усного мовлення. Наприклад:

От ведмідь і каже:

– Ох, сестричко-лисичко, і я боюся («Коза-дереза»).

Пішов і приходять – і, господи, як порадили всі («Про царенка Івана і чортову дочку»).

Вона як уже викупалась, вийшла на берег. Хоп-хоп – нема одежі («Морський цар»).

То оце вітер повійне, а колодочка – стук-стук, стук-стук! («Кобиляча голова»).

Використання вигуків та звуконаслідувань створюють своєрідний звуковий фон казки, допомагають оповідачеві увиразнити ту чи ту картину, передати динаміку подій. Крім того, як засіб відтворення народнорозмовних інтонацій, вигуки найчастіше пов'язані з національною специфікою мови.

Зауважимо, що національний колорит у казці вимальовується досить рельєфно.

Адже інтернаціональність казки проявляється лише на структурно-організаційному рівні (подібність окремих сюжетів, героїв тощо), а в своєму побутуванні казка набирає національного характеру, що виявляється не тільки в її мові, а й способі світовідтворення. Підтвердженням цього є подібні приклади: Батько йому дякує за рушники дуже. Тих же рушники так собі, простенькі – цар на кухні пооддавав, а жабині у себе на образи понавешував («Царівна-жаба»).

Посідали на призьбі усі, музика грає, а царедворці вже танцюють (там же).

За структурно-композиційними ознаками казка являє собою репродуктивну розповідь. Особлива композиція казкової розповіді, наявність у ній формул та художніх образних засобів (епітетів, порівнянь тощо) ставить її в розряд художніх творів етнографічного характеру.

Важливу роль у ритмізації казки відіграють також пісні-сигнали:

Телесику, Телесику!
Приплинь, приплинь до берега!
Дамя тобі їсти й пити
(«Телесик»).

Ой помалу-малу, чумаченьку, грай,
Да не врази мого ти серденька вкрай.
Мене сестриця з світу згубила –
Ніж у серденько да й устромила
(«Калинова соплка»).

Подібні пісенні вставки надають казці ритмічності, виступають її художнім оздобленням, сприяють швидкому запам'ятовуванню. Зауважимо, що ритмізація, пісенне обігрування є характерними для поезики казкового жанру.

Закономірності оформлення тексту казки насамперед проявляються на рівні її композиції, яка відрізняється від композицій інших жанрів розповіді (розповіді-переказу чи побутової розповіді). Її своєрідність – у наявності єдинопочатку, триразовому повторенні певних подій, в інтенсивній градації дії. Мова казки досить повно відбиває процес уніфікації традицій усного загальнонародного мовлення на шляху становлення літературних норм.

Микола Дудніков

Становлення фантастики в літературі

Здатність фантазувати – унікальна здібність, властива людині. Якщо мати на увазі значення слова «фантастичне» як «створене уявленням», тоді вся художня література «фантастична», тому що в її основі лежить вимисел, уява. У більш вузькому і спеціальному розумінні фантастику тлумачать у контексті творів, де зображуються неправдоподібні явища й образи, що не зустрічаються в реальності, а також явно відчутне порушення художником властивих природі причинних зв'язків і закономірностей. Вагомий внесок у вивчення фантастичної літератури зробили такі провідні літературознавці, як Є. П. Брандіс (1916–1985), А. Ф. Брітіков (1926–1996), Г. І. Гуревич (1917–1998), Ю. Й. Кагарлицький (1926–2000), Т. А. Чернишова...

У «Тлумачному словнику» В. І. Даля (1801 – 1872) читаємо: «Фантастичний – незбутній, мрійливий; або витіюватий і химерний, особливий і відмінний за своєю вигадкою» [1, с. 532]. Іншими словами, мається на увазі два значення: а) дещо нереальне, неможливе і неймовірне; б) дещо рідкісне, перебільшене, незвичайне.

У фантастичній літературі домінантною є перша ознака, через те що фантастичне не стільки опис рідкісної події, скільки опис частково чи повністю неможливого в реальному житті. Фантастичне в літературі визначається за його протилежністю до реального й існуючого.

Розуміння фантастики історичне: те, що сьогодні вважається фантастичним, завтра може стати дійсним.

Історія фантастики досить тривала: перший фантастичний епізод зустрічається у Гомера (прибл. VIII ст. до н. е.) в «Одісеї» (герої на Місяці). Літературознавці вважають, що «сюжети, образи, надзвичайні події Одісеї – початок усієї літератури західноєвропейської фантастики» [2, с. 98]. Серед ранніх її представників можна назвати Лукіана (прибл. 120–180/192), якого часто називають «першим письменником-фантастом», маючи на увазі його «фантастичні» романи «Ікароменіпп» (лат. –